



Janko, kdaj si bil rojen in kje je bil tvoj dom v Sloveniji?

Rojen sem bil 7. junija 1916 na Senečem vrhu v Beli krajini.

Živeč na terenu, ki je bil ugoden za komunistično gverilo zaradi oddaljenosti od večjih centrov, kako, da te niso zvabili v partizane?

Teren je bil pač pripraven, toda dobra in mehka belokranjska duša ni bila dovzetna za

komunistična ropanja in morije. Vsa nasilna organizacija in ustrahovanje je bilo v rokah pritepencev v naše vasi; ob sodelovanju z nekaj domačih delomrznežev.

Ali mi moreš v kratkem podati razvoj dogodkov pri vas?

Ob koncu aprila, posebno pa v začetku maja 1942 so se pojavile govorice, da so četniki v Rogu, da prekopujejo ceste, žagajo drevesa in telefonske drogoze.

Ko sem se nekega dne vračal od tete iz vasi Mavrlen, me je v gozdu na poti domov ustavil nek oborožen moški. Prepričan sem bil, da je srbski četnik, do katerih pa nisem bil ravno simpatizer. Ko me je vprašal, kdo sem, mi je kar samo prišlo na jezik, da sem mu odvrnil: »Nisem vaš!«

Oboroženi je stopil za drevo, pripravil puško za strel in mi zaukazal: »Potuj!«

Ti je postalo vroče?

I, seveda! Nisem si predstavljal tako oblastnih četnikov. Hotel sem mu reči, da ne soglašam s takim nesmiselnim izzivanjem okupatorja, ki je v dvojno škodo nam. Počasi sem se oddaljeval in čakal, kdaj bom začutil med rebri...

Pa ni streljal?

Ne! Menda me je hotel le ostrašiti.

In potem?

Čez nekaj dni pa so sklicali sestanek v vasi Jelševnik. Šlo nas je več fantov, da vidimo za kaj gre. Tam je govoril neki človek, ki ga nihče ni poznal. Poveličeval je bratsko Sovjetsko zvezo, govoril o enakosti, o pravici ter nazadnje dejal, da moramo postaviti vaškega komandanta in komisarja.

Za komandanta smo glasovali ter izvolili bivšega orožnika. Ta se je na vse načine izgovarjal, da ne more, ker ima bolno ženo — zdi se mi, da jih je spoznal, kaj pripravljajo — nakar se je eden izmed navzočih kar sam ponudil. Bil je Janez Pezdirc. Organizatorji so ga potrdili.

Za komisarja pa so določili mojega soseda, akademika Franca Verderberja.

Organizatorji so se z novo »komando« odmaknili, mi pa smo se razšli.

Si tedaj še mislil, da so četniki?

Ne, vendar vse je bilo tako čudno skrivnostno, odurno, sovražno. . . Nihče ni ničesar vprašal, pa nismo nič razumeli — ali pa vse. . .

V čem je bila »nova oblast«?

Določila je stražo v vaseh. Naša vas je imela dve stražarski mesti.

Kaj ste stražili?

Če bi se približali Italijani, bi bilo treba javiti z gasilsko trobento.

Da bi se vaščani hitro zbrali in postavili proti njim?

Za vaščane se ni nihče brigal. Znak trombe bi bil glavni »komandi« na Mavrlenu, da bi se lahko pravočasno potegnili v gozd.

Torej ste bili »mrtva straža«?

Ne, imenovali so nas »vaška zaščita«.

Kako?

Ščitili smo vas, se pravi njeno neposredno vrhovno poveljstvo, da je lahko iz varnega zavetja počenjalo z vaščani, kar se jim je zljubilo!!

Odgovornost straže je bila stroga. Stražili smo po štiri ure. Če bi koga določeno uro ne bilo na stražarskem mestu, bi bil kaznovan s smrtjo. Fantje so se tega zavedali. Ker pa smo včasih kaj vprašali, kar ne bi smeli, ali protestirali proti privilegiranem, smo nekateri postajali vse bolj sumljivi. Kadar smo bili prosti straže, smo menjavali prenočišče, ker jim nismo zaupali.

Pa se ni dalo, da bi se umaknil?

Kam pa naj bi šli? Saj sta bili samo dve mesti na izbiro za slovenske fante: V hribe h komunistom ali v okupatorjevo internacijo.

Vam ni bilo znano, da se je v Gorjancih tedaj že nahajala obožena skupina nacionalistov ali »belih partizanov«, kot so jih nazivali ljudje.

Tega pri nas ni vedel nihče. Bili smo prepuščeni samemu sebi in našim sovražnikom.

Neke noči, sredi junija, ko sem spal na kozolcu, me v zgodnji jutranji uri zbudi nek čuden ropot, priganjanje in kletev pijane drhali skozi vas. Ko sem se nagnil do špranje, zagledam velik voz, naložen s posteljnino, kuhinjsko posodo, zaboji. Presenečen sem zijal: »Kaj pa je to?!« Sledil mu je drugi voz. Za njim je stopal privezan neki duhovnik. Za njim pa še eden; vendar je ta šel prosto. Za njima je šla gruča pijanih partizanov.

Ugibal sem, od kod bi bila gospoda. Edino v Dragatušu ni Italijanov, da so si mogli zaščitniki in »osvobodilna vojska« privoščiti ta divji teater. Čez dan sem izvedel, da so res odpeljali iz Dragatuša župnika Omahna in njegovega kaplana, župnišče pa izropali. Ljudje so bili nervozni ob takem početju ter ugibali vse mogoče; vendar na najhujše ni mislil nihče.

Kam so odvedli duhovnika?

Nihče ni vedel pravega odgovora. Čez nekaj dni pa so spet sklicali sestanek na Mavrlenu. Bil je tam tudi komisar naše vasi Franc Verderber. Po sestanku mi je zaupal: »Župnika so usmrtili, kaplana pa, pravijo, da bodo izpustili čez 14 dni.« Dodal je: »Ko sem to slišal, sem skočil, udaril po mizi in jim zabrusil: 'Če je tako, smo pa slabši, kot Italijani; s takimi se jaz ne bom družil!' in odšel iz gostilne.« Dodal mi je še: »Janko, sedaj sem pa jaz na vrsti.«

Kot povsod. Prva etapa OF je ljudi ohromila v strahu z grožnjo izdajalcev ter krvavo potrjevala z mučenjem in »kaznijo« strašne smrti nad posamezniki.

Tako je — in celo skupin: Pri rudniku Kanižarica je bila tedaj mala ciganska vas. Partizani so jo obkolili. Nekaj mlajših je pobegnilo, ostale in pa starejše so pobrali in jih privedli na Mavrlen ter zaprli v Jelenovo zidanico. Vseh je bilo 65. Čez nekaj dni so jih odvedli v smeri proti Koprivniku, kamor pa niso prišli. Ljudje so sklepali, da so vse pobili; posebno še, ker se je ponašal »Črnogorec« — neki fant iz vasi —, da jih je on, ne pobil — poklal tako, da jim je prerezal grla. Trdil je, da so moški skopali jame.

Ko so delo opravili, so se odmaknili. Potem je klical po enega in vsakemu pred jamo prerezal grlo.

Jože Štavdihar, ki je tam blizu kosil travo s svojim pomočnikom, je izjavil: »Verjetno, da jih je Črnogorec poklal, kajti bila sva ves dan na košnji, pa nisva čula nobenega strela.«

OF se je hotela znebiti vseh, kateri so ji bili nezaupni, ali za katere je vedela, da se ne dajo oslepiti ali ustrahovati, da bi zločine imenovali »osvobodilno fronto«.

Nekako ob koncu julija sem se zadržal pred Jelenovo gostilno. Nedaleč od mene je stala skupina moških z vaškim učiteljem Bregarjem — znanim komunistom. Med njimi so imeli dimnikarja Klemenca iz Črnomlja. Učitelj Bregar je glasno zahteval in silil v dimnikarja: »Ti, Klemenc, ti moraš javno izjaviti, da ti ni žal, da smo ti ubili tvojo ženo!« Nisem razložil, kaj je ta tiho zamrmral. Nato me je učitelj opazil in se zadržal vame: »Kaj pa ti poslušas? Potuj!« (Izgini!)

OF je prekašala okupatorja v tiraniji. Sama sebi je ustvarjala vedno večji odpor nezaščitenega ljudstva.

Imeli so se za neomenjene gospodarje nad okupiranim narodom. Nekega večera, proti koncu oktobra, sem šel v zidanico po pijačo za naslednji dan. Kar zaslišim, da se bliža gruča moških med vpitjem in preklinjanjem. Zahtevali so pijačo. Posebno glasen je bil komandant naše vasi Pezdirc ter grozil, da bo dal požgati »gotove« hiše in pobiti ljudi, ker so vsi izdajalci. Često se je ozrl name. Med njimi je bil tudi komandant Mavrlena, ki mi je dejal, da bi mi rad nekaj zaupal. Ker sem videl, da bi bil rad z menoj na samem, sem ga povabil v drug prostor, rekoč, da bo poizkusil najboljšo vino, katero je za prodajo. Ko sva bila sama, mi je dejal: »Janko, veš kaj je, ti si obsojen na smrt!« Prebledel sem.

»Vendar pa se sodba ne more izvršiti, dokler jaz ne podpisem. Pazi se, Janko, to se lahko vedno zgodi.«

Usedel sem se na hlod. Nisem našel besede ne začudenja, ne strahu. Pili so dolgo v noč in jaz sem jim moral streči — naše vino — tem pijanim »osvoboditeljem« delovnega ljudstva!

Tisto noč gotovo nisi spal.

Ne tisto, ne pozneje. Vendar sem temu fantu zaupal, da bi me obvestil, predno bi podpisal. Bila sva si prijatelja še iz vojaških let.

In ti si vztrajal »na položaju«? *Nadaljevanje na str. 18*

Pričevanje Janka Šterbenca je izšlo v reviji Tabor v Buenos Airesu leta 1985 (štev. 7–8). Ponatisnjeno je bilo v Tribuni v

Ljubljani 9. januarja 1990, v Demokraciji pa je 14. avgusta 1990 izšlo pismo anonimne osebe, ki je reagirala na Šterbenčevo pripoved:

»Janko Šterbenc je v svoji pripovedi zapisal tudi naslednji dogodek:

’Nato pa je stopil k oknu neki fant (dvomim, da je bil domobranec) v čisti beli srajci in se razkoračil pred mano, rekoč, naj nihče ne misli na beg, kajti to bi vsi drago plačali. Nekdo je uganil, da je bil mesar iz Vidma v Dobropolju.’

Temu fantu je bilo ime Jože in je imel mesarijo na Vidmu pri Sakundarju — tako se reče po domače. Torej govorimo o isti osebi. Vsi Dobropoljci so kupovali meso pri njem, zato se ga še vsi dobro spominjajo in mi tudi omenjajo, češ »ne boš nič rekel na to, ko so ga oblatili«. Pričakoval sem, da se bo oglasila njegova še živeča družina, pa verjetno meni, da je molk še vedno zlato. Ker sem pa nekje tudi osebno prizadet, pišem v svojem imenu prek vaše rubrike in g. Janka Šterbanca sprašujem, zakaj s svojimi izkušnjami ni spravil ljudi v paniko, da bi jih še več poskakalo in preživelo. — Potem ko ste vi odskočili, so odprli celo vrata in jih je tudi nekaj odskočilo, in tudi od njih je slišati očitke: »Veš, vaš ni pustil, da bi pobegnili.« Na vprašanje, zakaj si pa ti pobegnil, pa je le priznal, da se je bal partizanov. Mnogi se pa niso partizanov prav nič bali in so se pripeljali v Kočevje pri odprtih vratih — poln vagon NEDOLŽNIH.

V trenutku, ko je ta mladi »FANT« stal pred jamo v Kočevskem Rogu in čakal strel v tilnik, je zapuščal mlado nosečo ženo in leto in pol staro hčerko.

Kako je ta žena potem rodila in preživela družino, potem ko so jo izropali do zadnjega koščka kruha, vsem prepovedali, da bi jo zaposlili — KLJUB POKLICU, jo vsak dan kontrolirali, da ji ne bi kdo prinesel hrane itd., to je pa druga zgodba, zaradi katere pišem. »So bili trenutki, ko sem razmišljala o vrvi,« je nekoč priznala.

Pa še en stavek iz istega prispevka bi pokomentiral. Citiram: »Preden je vlak odpeljal, sem slišal strojevodjo, ki je vprašal kurjača, če bo dobolj premoga do Kočevja.« Se Vam ne zdi celo danes, da je te besede namenil vsem, saj je edino tako lahko dal vedeti, kam vas bodo peljali. Tudi on je bil iz Dobropolja, iz vasi Podpeč. (Zdaj je pokojni in se ne bo oglasil.)

»Štirinajst transportov sem zvozil. — Vse vaščane, vse Dobropoljce, vse bližnje in daljne prijatelje, sosede, znance, sorodnike. Drugega nisem mogel storiti, kot da sem na skrivaj priprl dovod pare, kadar smo šli v breg, npr. od Spodnje Slivnice do Čuš-

perka ali od Dobropolja do Velikih Lašč itd., samo da bi jih čim več poskakalo. Na glas pa sem se jezil nad STARO ŠKATLO«. Mogoče bi mu vsaj na tihem rekli hvala, ker se niste razbili na skalah. Kar bi se gotovo zgodilo, če bi pognal z vso paro. Da ni bilo dovolj premoga za tako pomembne prevoze?

Pa še to. Ste bili na spravni daritvi 8. julija v Rogu? Ste videli desetisoče pritajenih solz ali poslušali na stotine dram? Ste se poklonili spominu tistim sopotnikom iz vašega vagona in si vsaj malo očitali, zakaj jih niste prepričali, da pobegnejo. Vsaj en vagon nedolžnih ljudi bi manj ležalo? Mogoče bi hčerka in sin JOŽETA imela še živečega očka in jima ne bi bilo treba sloneti na ograji in srepo zreti v globino s tistim večnim ZAKAJ?

Sem moral. Delo na veliki, osamljeni kmetiji je terjalo rok. Čez zimo se je vse nekako ohladilo. V začetku marca 1943 pa so oklicali mobilizacijo vseh fantov. Bil sem ravno doma na Senečem vrhu. Zgonili so nas v sredo vasi, nato nas odvedli proti Vinici. Med potjo pa se je približal stražarju vaški zaščitnik, pokazal name in dejal: »Na tega še posebno pazi!« To sem čutil, kot zadnje opozorilo. Čez čas je kolona zavila do vasi Podlog. Tam je bila žaga in na žagi panj, pripravljen za rez. Ko sem opazil, da je prednji stražar že zavil in da zadnjega še ni bilo, sem skočil za panj in se vlegel. Ko je kolona odšla, sem zlezel iz skrivališča in krenil v smeri proti Črnomlju, kjer sem poiskal delo, da bi se preživel. Konec marca so partizani izropali našo domačijo na Mavrlenu. Živino, žito, vino, sploh vse, kar se je dalo odnesti in odpeljati. Teto Antonijo so odpeljali na Trate in jo tam po pretepanju in zasramovanju ustrelili ter le površno zagrebli na njivi. Ker pa ni bila smrtno zadeta, se je osvestila in izkopala. Ko jo je ugledal sosedov fant, jo je dokončno usmrtil, da bi se polastil posestva.

Ko sem zvedel za to težko novico, sem stopil v Legijo v Črnomlju. Ob 8. sept. 1943 nismo dobili nikakih navodil. Razšli smo se v gozdove. Ko smo dobili zveze s Kočevjem, so me premestili v Ljubljano v tehnično četo. Tak sem bil dodeljen v Vel. Lašče na žel. postajo.

Petega maja 1945 smo odstopali proti Ljubljani ter zasedli položaje pri Črni vasi. Od tam smo krenili proti Šmarni gori in nato v smeri Ljubelja. Onstran predora smo zasedli položaje levo nad cesto.

Kdaj si bil vrnjen?

Z zadnjim transportom prvega polka 31. 5. 45. Takrat se je že govorilo, kam vozijo domobrance, pa se ni dalo verjeti. Močnejše kot to, pa je bila zavest pravilnosti in upravičenosti naše

borbe, in ni nas bilo strah pomeriti se s partizani tudi v tem. Poznali smo partizane, ne vodstva komunistične partije; — saj je vendar konec sovražnosti!

Fantje so bili neodločni. Ko so me vprašali, kaj nameravam, sem jim dejal, da grem. Pripravljen pa bom; če bo kaj izrednega, bom skušal odskočiti iz transporta.

V Pliberku so nas nagnetli v živinske vagone.

Kako so vas sprejeli partizani?

V Pliberku na postaji nas niso sprejeli partizani, tamveč so nas Angleži ukrcali na vlak.

Torej so bili partizani poskriti.

Verjetno. Ker, ko smo bili že zaprti, sem pogledal skozi lino vagona ter zagledal na stroju strojevodjo s partizansko čepico. Povedal sem fantom. Toda upanje še ni umrlo — — Palmanova!

Ko je vlak potegnil, smo čakali ali bo šlo naravnost, ali bo krenil na levo proti Podrožci.

Vlak je krenil na levo —.

Tedaj sem se pripravil. Toda fantje so me začeli prigovarjati, češ: »Skozi vse borbe smo bili skupaj; kamor gremo, pojdimo vsi, naj pride kar hoče.« Tako sem ostal v vagonu. Sila prijateljstva je bila močnejša, kot želja do življenja!

Onstran predora je vlak ustavil. Odprli so vagone ter nam pobirali ure, prstane, denar. . . Potem je vlak nadaljeval do Radovljice (Kranja?, op. I. Ž.). Tam so nas nastanili v neke barake. Morali smo se sleči, češ, da nam bodo prekuhali vso obleko, ker smo sedaj mi ušivi. Čez čas so nam vrnili mokre cunje, katere smo morali obleči. Tako smo bili do nedelje 3. junija, ko so nas postrojili in smo morali odkorakati, s harmoniko na čelu do vlaka, ki je stal na progi pred Medvodami.

Kaj so počenjali z vami?

Do tedaj nas niso topli, niti ne kaj več zasramovali. Bili so povečini srbski partizani, mobiliziranci, ki so nas celo grajali, zakaj nismo ušli. Vlak je odpeljal do Št. Vida, postaje, od koder smo krenili proti zavodom. Ker je bila že tema, so partizani z baterijami hodili ob vrstah ter iskali poznanih. V zavodu so nam razdelili vprašalne pole s podatki: Ime, priimek, kraj — datum rojstva; če si bil v vaški straži, od kdaj pri domobrancih. Pod temi vprašanji pa je bilo polovico praznega prostora. Spodaj pa se je moral vsakdo podpisati.

In na prazni prostor so oni pripisali obsodbo!

To je bila zgolj formalnost. Obsodba je bila za vse enaka, le z razliko števila in načina udarcev pred rafalom.

Nekega večera po teh polah pa so začeli klicati na hodnik (toda ne po spisku!). Vsak je moral hitro izprazniti nahrbtnik; med brcami, udarci in zmerjanjem. To je trajalo vso noč; tako da so se že partizani utrudili. Imel sem srečo, da sem prišel na vrsto že med zadnjimi. Posamezne pa so še vedno vseeno klicali v drugo sobo in jih živinsko bili in hodili po njih. Teh nismo videli več.

Potem je prišel med nas komandant Št. Vida Stanko Rajčič z nekaj partizani ter začel razburjeno vpiti: »Treba je rezat, rezat!« Mislil je na paranje robov pri obleki, da ne bi kdo kaj še vrednega odnesel, da bi on ne pograbil. Partizani so nas začeli nervozno preiskavati.

Tedaj ste zaslutili, kam vodi vaša pot?

Takrat pač; vendar tako težko je bilo verjeti. Saj ni mogoče pobiti vseh bataljonov!

Do kdaj ste bili v zavodu?

V sredo 6. junija nismo dobili več hrane. Nagnali so nas proti železniški progi, kjer je že čakal tovorni vlak. Pred menoj v vrsti je bil oče z nekako 5–6 let starim sinom. Vseskozi ga je čuval pred jezo in udarci. Pred vagonom je partizan pograbil otroka, češ da ga pusti. Oče ga je privil k sebi. Vojak je zamahnil z bičem preko očetove glave, strgal otroka, očeta — vsega okrvavljene — pa pahnil proti vagonu.

Ko so nas z udarci nagnali v vagone, je vlak potegnil. Šli smo skozi Ljubljano. Do tam je bilo še upanje, da nas morda peljejo v Rusijo na delo; pa je vlak krenil po dolenski progi. Dejal sem fantom: »V dolensko klavnico gremo!« Nihče ni rekel besede; kot da je ugasnilo življenje.

Pri mestni klavnici ob Gruberjevem kanalu je bil porušen železniški most. Morali smo poskakati zopet iz vagonov ter teči skozi dolg špalir nahujskane drhali, ki je pljuvala v nas, zmerjala in tolkla po nas. Kogar so zbili po tleh, se ni več dvignil; pustili so gmoto krvavega mesa.

Ko so na oni strani kanala vagone zopet zaprli, smo ležali po tleh, tiho in brez tožbe. Tako velika je bila bolečina razočaranja nad vsem, da smo si želeli samo še smrti!

Predno je vlak premaknil, sem čul strojevodjo, ki je vprašal kurjača:

»Bo dovolj premoga do Kočevja?«

Kako, da se ti je po vsem tem sploh še porodila želja do življenja?

Ne vem. Postajal sem nemiren. Posebno, ko je vlak vozil počasi in je skozi zamrežene line spet zadehtela pomlad.

Vzpel sem se do okna in poizkušal, da bi odrinil mreže. Delno se mi je posrečilo. Nato pa je stopil k oknu nek fant (dvomim, da bi bil domobranec) v čisti beli srajci in se razkoračil pred steno rekoč: »Naj nihče ne misli na beg, kajti to bomo vsi drago plačali.« Nekdo je uganil, da je bil mesar iz Vidma v Dobrem polju.

Vlak je začel hitreje sopihati in že v temo so švigale luči baterij partizanskih stražarjev. Od Ortneka naprej se je mesar odmaknil od okna.

Jožetu Radošu sem zaupal, da bom ušel. Tudi on je mislil na beg. Zmenili smo se, če se nam posreči, da se dobimo pri naši dobri družini v Dobrem polju.

Jože se je prislonil k oknu. Stopil sem mu na sklenjeni roki, v zagonu predril mreže na lini ter obvisel v hipu zunaj drvečega vlaka. Mesar mi je pritiskal roko na rob, da ne bi odskočil. Tako viseč sem čakal rafala stražarjev; pa ga ni bilo. . . Ne vem, ali je mesar hotel poprijeti; utrgal sem se in zakotalil po ostrem gramozu. Tudi sedaj me ni presekala rafal. Šele ko sem zagledal rdeče luči odhajajočega vlaka, sem se pobral, pretipal in se nameril proti Mali gori. Tam sem se naspal, odpočil in krenil k našim dobrim ljudem. Prinesli so mi mleka in kruha. Dejali so, da je bil ta transport že peti in da je vsak imel po 15 do 20 vagonov. Ko sem se dodobra opomogel, sem se napotil domov. Ko sem ponoči potrkal na okno in mi je mama odprla, mi je dejala: »Saj sem vedela, Janko, da boš prišel.« Namesto odgovora sem zaprosil:

»Mama, imaš kaj kruha?«

Poznaje sem izvedel, da so domobranci še v Italiji. Podal sem se na pot in 14. avg. prekoračil mejo, kjer sem zopet svobodno zadihala.

Bogu in Materi božji hvala za vse!

BOG JE HOTEL IMETI PRIČE

Pričevanje moža, ki mu je uspelo pobegniti izpred jame v Rogu

MILAN SKUBIC iz Ambusa

Dolgo časa je odlašal, preden mi je zaupal svojo življenjsko zgodbo slovenskega domobranca. Malokdo jo pozna. Najozji družinski člani, in še ti brez podrobnosti. Sosedje in sodelavci ne vedo ničesar. Zaenkrat ne želim, da objavite moje ime, mi je ugodoma dejal. Morda ga bom povedal kdaj kasneje.

Zgodba je predolga, da bi jo lahko dobesečno ponovil. Upam pa, da nisem ničesar pomembnega izpustil ali česa dodal. Snemalni trak ima dober spomin.

»Bilo je strašno. Ponoči so prihajali partizani, jemali živino in pobili nekaj najboljših ljudi. Podnevi so Italijani lovili ljudi ter jih pošiljali v internacijo. Nekaj je bilo treba narediti. Ustanovili smo vaško stražo z dvema puškama in 25 naboji. Skupina se je kmalu povečala in vse do razpada Italije smo imeli v vasi popoln mir. Partizanov ni bilo več blizu in tudi Italijani so nas pustili pri miru.«

Kaj pa potem?

»Umaknili smo se na Turjak. To je bila strašna napaka. Bili smo vaška straža, ne vojska. Zanašali smo se na debele zidove. Dokler so streljali partizani, je vse letelo mimo. Ko so udarili Italijani, so se stene rušile. Ko so se začele širiti govorice o predaji, sem sklenil pobegniti. Nihče ni hotel z menoj. Spustil sem se po vrvi in skočil v temo. Srečno sem prišel v Ljubljano, ostali so se naslednji dan predali. Kaj se je z njimi zgodilo, veste. Sam pa sem se potem pridružil domobrancem.«

Kje ste dočakali konec vojne?

»V Ljubljani. Od stare realke smo se pomikali proti Šentvidu. Na Lavrici in Rudniku je že pokalo, prihajali so partizani. 9. maja popoldne smo krenili proti Kranju in Tržiču. Skozi predor smo prišli na avstrijsko stran in naslednji dan smo bili že čez Dravo. Pričakala nas je samo poščica Angležev, ki so z roko kazali, kam naj odložimo orožje. Ko smo neoboroženi krenili naprej proti Celovcu, smo kmalu zagledali partizane. Stali so ob cesti, vendar nam niso ničesar naredili, samo zmerjali so nas.

Zavili smo proti Vetrinju in se na prostem pred samostanom pridružili tistim, ki so bili že pred nami.

Ne vem, koliko časa sem bil v Vetrinju. Večkrat sem šel kot prostovoljec delat na železniško postajo. Kmalu smo opazili, da se je začelo taborišče prazniti. Širile so se govorice, da odhajajo v Italijo. Nekega dne so angleški oficirji prišli tudi k nam. Po prevajalcu so sporočili, da nas želijo premestiti v Italijo. Rekli so, da se bomo z vlaki peljali skozi tunel na Jesenice in potem na Trbiž. Drugo jutro naj se pripravimo za odhod.«

Je kdo med vami slutil, da gre za prevaro?

»Nihče, fantje smo prepevali, ko smo odhajali na kamione. Peljali so nas na železniško postajo. Bila je povsem prazna, le velik vlak je stal na peronu. Stopili smo s kamionov. Takoj so odpeljali. Spredaj in zadaj je bila angleška straža. Tedaj so se odprla vrata postajnega poslopja in iz njega so se vsuli oboroženi partizani. Pozdravili so se z angleško stražo, ki je takoj odšla, potem pa se je začelo ...

Z grožnjami in udarci so nas spravili na vagone. Vse, kar smo imeli pri sebi, smo morali odložiti na ponjavo. Na vlaku so bili oboroženi partizani. Vlak je potegnil, bali smo se, kaj bo v tunelu. Tedaj sem prvič pomislil na Katynski gozd. Strašno razočaranje je vladalo med nami. Prišli smo na Jesenice. Vlak je zavil proti Kranju. Na kranjsko postajo smo prišli proti večeru. Izstopiti smo morali iz vlaka, nato so nas gnali čez most po klancu navzgor. Ob cesti so stali ljudje, čutili smo, da so bili naročeni, nas zmerjali, pljuvali in obmetavali s kamenjem. Na robu mesta proti Kokrici je bilo taborišče. Bili smo na prostem v blatu in dežju. Bila je že noč. Prihajali so z baterijami in klicali posamezne domobrance. Veliko se jih je javilo. Tudi mene so klicali, vendar se nisem oglasil. Odpeljali so jih, kaj se je z njimi zgodilo, ne vem.

Zjutraj smo zapustili taborišče v Kranju in peš odšli proti Ljubljani. Bili smo zastraženi. Razvedelo se je, da so nas vrnili. Ob cesti so stale zlasti ženske in otroci in iskali svoje domače. Popoldne smo prišli v Šentvid v Škofove zavode. Takoj so začeli odbirati ljudi: civilne posebej, mladoletnike posebej, nas posebej. Spet so hodili s spiski oseb in jih klicali. Tudi mene so spet klicali. Pomešal sem se med vojake, kjer me nihče ni poznal. Nenadoma sem zagledal nekdanjega sošolca, sedaj partizanskega oficirja. »Tistega primite,« je kričal straži, vendar se mi je še enkrat posrečilo pravočasno pomešati med druge. Že ves čas od Koroške smo bili brez hrane in vode. Bili smo strašno žejni.

Drugi dan so nas odbrali za na vlak. Po štiri v vrsto, okrog 50 v skupino. Nič niso izbirali, ko si prišel na vrsto, si šel. Odpe-

ljali so nas na šentviško železniško postajo in natrpali v živinske vagone. Odpeljali smo se proti Ljubljani in nato proti Kočevju. Bila je trda noč.

Vagoni so bili stari. Pogledal sem rešetko na oknu in videl, da je močno razmajana. Brez večjih težav sem jo odtrgal. Po Šmarju je vlak vozil zelo počasi. Bil sem že na pol zunaj, ko so me drugi fantje potegnili nazaj v vagon in prosili, naj ne uidem. »Vse nas bodo ustrelili, če bo eden manjkal,« so tarnali. Ostal sem v vagonu. V Kočevje smo prišli, ko se je delal dan. Do Kočevja so nas imeli v rokah slovenski partizani, od Kočevja naprej ni več bilo slovenske besede. Gnali so nas po mestu v stavbo, ki še danes stoji. Našo skupino so nagnali v pritličje. Na dvorišču so bili kuharski kotli, v katerih so kuhali nekakšno nemško zelje. Kmalu so nas gnali na dvorišče in nam dali prvič jesti. Temu sem se začudil. Drugi fantje so bili pomirjeni. »Ne bo hudega, dali so nam jesti,« so potihoma govorili med seboj. Do nas niso bili več nasilni ali nesramni. Našo skupino so nato gnali nazaj skozi mesto do stavbe, nekakšne graščine. Še danes je prav tako zane-marjena kot tedaj. Poslali so nas po stopnicah navzgor, nato pa ukazali, naj se ustavimo in obrnemo. Po dva in dva smo hodili do vzhodja stopnic, kjer sta stala dva partizana z velikim kupom narezane žice in nas vezala skupaj. Najprej sosedovo in mojo roko skupaj nad komolcem, nato še vsakemu obe roki — potisnjeni na hrbet — nad zapestjem. Vezala sta brez besed in brez surovosti. Zvezani smo se postavljali v vrsto na hodnik proti dvoriščnim vratom. Že tedaj sem čutil, da moji zapestji nista močno zvezani. Jaz in moj vrstnik sva bila prva v vrsti. Videl sem, kako je z dvorišča odpeljal poln kamion, pokrit s ponjavo. Bilo je okrog 9. ure dopoldne. Takoj je vzratno pripeljal drug in se postavil pred naša vrata. Stražarji so privlekli neke vrste lesene stopnice. Na kamion sta se najprej povzpela dva partizana, nato mi. S kolegom sva šla prva do konca. Nato sva se morala obrniti nazaj in poklekniti. Poleg naju drugi in tretji par in tako naprej. Jaz sem bil na levi strani. Ko je bil kamion poln, sta partizana zadaj potegnili ponjavo in smo se odpeljali. Mislim, da smo se vozili dobre četrte ure. Kamion se je ustavil, zavil malo levo in nato nekaj časa peljal vzratno. Partizana sta dvignila ponjavo in tedaj smo videli kje in pri čem smo. Od kamiona do brezna je bilo mogoče kakih 30 metrov. Na obeh straneh do brezna je bil špalir partizanov. Oboroženi so bili z noži, koli, brzostrelkami. Strašno so rjovel. Bili so pijani. Par za parom se je spuščal s kamiona. Partizani so jih zmerjali, suvali, tolkli, preklinjali Boga. Fantje so se pomikali proti jami. Ni bilo dosti streljanja, večino so potolkli, na pol pobili, nato so zginjali v jamo.

Kaj se je zgodilo z vami?

Med vožnjo iz Kočevja sem s prsti najprej odvezal žico okrog zapestja, nato še drugo nad komolcem, ki me je vezala s sosedom. Ta je bil že na pol nezavesten. Pobijanje je šlo silno hitro, kamion se je naglo praznil, ostala sva še dva para. Partizan je pokazal na naju. Počasi sva vstala, vstal pa je tudi par na najini desni. Svojega sosedu sem moral skoraj nositi. Ko sva počasi prišla do roba, sem sosedu izpustil, odrinil stražarja na kamionu in iz kamiona skočil na levo v grmovje. Bila je strma z grmovjem poraščena dolina. Za seboj sem slišal vpitje in ukaze: Lovi ga, pucaj ga. Jaz pa sem bežal, bežal. Nazadnje nisem mogel nikamor več. Padel sem, obležal. Ko sem se zavedel, je bila povsod tišina. Molil sem in molil, nato pa nadaljeval pot. Noč sem prespal v opuščnem partizanskem taboru, drugi dan pa naprej. Bil sem strašno žejen. Po dolgem času sem prišel do cerkvice Sv. Ane. Kasneje sem zvedel, da je bilo to nad Ribnico. Na samotni kmetiji sem se napil vode, nato sem taval naprej po gozdovih, prišel na dolensko stran in blizu Šmihela pri Žužemberku prekoračil Krko. Potem sem že poznal pot in v nekaj dneh sem prišel domov.

Moj sogovornik mi je povedal še nadaljno zgodbo svojega življenja. Naj jo na kratko ponovim: po štirih mesecih skrivanja se je javil novim oblastem. Takoj so ga zaprli in obsodili na smrt z ustrelitvijo. Znanci so posredovali, zato je bila kazen spremenjena v dosmrtno ječo, kasneje na 20 let. Odsedel jih je devet. Potem služba in sedaj upokojenec. Večkrat se je pred leti peljal skozi Rog in iskal mesto, kjer se je vse to dogajalo. Ni ga našel. Letos, ko je bil ob pripravi spravne slovesnosti pod Krenom, je naenkrat ugotovil, kje je bilo. Na zgornji poti, ki vodi k jami. Po njej je tovornjak vozil vzratno in se ustavil malo pred jamo. Vse življenje nosi v sebi eno veliko vprašanje: Bog ve, zakaj sem jaz ostal živ, skoraj vsi drugi pa so tam našli smrt? Odgovora ne more dati nihče. Morda je še najbližje resnici tisti, ki pravi: Bog je hotel imeti priče.

Janez Gril

Družina, 5. avgusta 1990

ČLOVEK, KI JE PRIŠEL IZ JAME



Ena od zelo redkih prič, ki je preživela morijo in tako rekoč iz onostranstva prilezla iz jame, pa še danes živi, je Alojz Vesel, doma iz Malega Podljubna pri Novem mestu. Dolga leta je molčal, ker je bilo tako boljše zanj in za njegove domače. Sedaj, ko so drugi časi, lahko spregovori. Njegova pripoved se ujema s pripovedmi drugih prič, zapisanimi v inozemstvu. Je še en dokaz, da nobeno grozodejstvo ne more ostati skrito za vedno. Vsak perfekcionizem nosi v sebi drobne napake. Čas je razkril kosti v jami, nebudnost ubijanja sitih

krvnikov pa je omogočila Lojzu pobeg iz brezna smrti.

Alojz se namreč dobro spominja, da so ga z drugimi domobranci vred naložili na kamion v bližini Kočevja in jih zvezane z žico, tako da je bil vsak pobeg nemogoč, peljali proti Rogu. Vendar so se kmalu ustavili, se pravi, da so pristali pri enem od prvih množičnih morišč. Do kraja umora s ceste ni bilo daleč. Postavili so se v vrste, pri posebej za to pripravljeni mizi so jim odvezali roke, da so na mizo odložili še zadnje predmete, ki so jih imeli v lasti, se pravi uro, če jo je še kdo imel, ali križec molitvenik. Tam jih je blagoslovil tudi v črno oblečen mož, verjetno duhoven, nakar so se morali sleči skoraj do golega. Naprej je bilo samo še nekaj korakov do jame in strela v tilnik. Žice s katerimi so bili jetniki zvezani, so metali za njimi v jamo. Prav to je omogočilo Alojzu pobeg.

Seveda je procedura privedbe domobrancev do kraja eksekucije opisana kar se da enostavno. Treba je dodati še, da jih je prišla tja večina že prej pretepenih in mučenih in da eksekucije niso potekale tako enostavno in mirno. Mnogi so se upirali, niso hoteli sodelovati, če temu tako rečemo. In te so doletele krepke batine. Alojzev sovaščan je bil tako ubit, še predno so ga privedli do jame.

Ko je pred Alojzom zazijalo brezno, se mu je stemnilo pred očmi. Koliko časa je preteklo, preden se je zopet zavedel, je težko reči. Kaže, da je padel na velik kup trupel in se odvalil na stran, saj bi ga sicer usodno stisnila druga trupla, ki so padala za njim. Zbudil se je z bolečino v glavi. V njej je zijala velika rana, vendar je krogla poškodovala le kost, ne pa tudi možganov. Izgubil je precej krvi, bil je slaboten in žejen. Ogromen kup trupel je bil kot živa gmota. Iz njega so se vili predirljivi kriki, vzdih, stokanje, klici na pomoč, ki so počasi zamirali, ko je iz teles odtekal življenjski sok.

Alojz ni bil edini preživeli in pokretni v jami. Še trije so bili, ki so se umaknili v skrite koticke za robom, kjer jih od zgoraj niso mogli videti. Te reže v stenah so prišle prav tudi, ko so v brezno, po Alojzovem opisu veliko kakor ogromna cerkev, z vrha metali skale in krušili kamne z roba, da bi z njimi po opravljenem poslu zakrili trupla pa tudi utišali krike še preživelih. V okolici so sekali drevje in ga metali v jamo. Pred tem početjem so se vsi štirje zatekli v stranski rov in si iz turpel pred vhodom zgradili kritje. Nekje globoko v rovu je bilo slišati curljanje vode. Po nekaj dneh sta bili lakota in žeja neznosni. Morija na robu prepada se je nadaljevala in kup mrličev je rasel. Sedaj so k sebi z vrha kupa potegnili kakšno truplo že zato, da bi se nasrkali sveže krvi. Eden od njih se je podal globlje v rov, za zvokom vodnega curka. Ali pa le krvi, ki je odtekala od trupel? Padel je v globino in ni mu bilo več pomoči. Še nekaj ur so slišali od tam njegovo vzdihovanje, potem pa je bilo vse tiho.

Neke noči, ko je bilo zgoraj vse mirno in je kazalo, da so se eksekutorji že odpravili stran, so zlezli ven. Uporabili so drevesne veje, ki so padle v brezno, in jih z žico povezali v nekakšno lestev. Pristavili so jo k robu in eden je zlezel na vrh, druga dva pa sta ga porinila čez rob. Tisti, ki je bil na vrhu, je potem potegnil gor ostala dva. Alojz je bil zadnji. Ko je prišel iz jame in vstal, se je od slabosti onesvestil. Druga dva — ne prej ju ni poznal niti ju



pozneje ni nikoli več videl — sta, kot kaže, odšla, saj mu nista mogla pomagati.

Vendar se je Alojz kmalu zavedel. Splazil se je v hrib, instinktivno v domačo smer, proti Rogu. Dan je prespal in preždel v neki požgani baraki, potem pa spet nadaljeval. Bil je že spet dan, ko je prišel do roških žag. Tam je zagledal pri enem od vodnjakov vedro. Premagala ga je silna žeja in splazil se je tja ob belem dnevu. Voda v vedru je bila topla, pomešana z nafto. Izbruhnil jo je. Ko je pogledal čez rob, je videl, da je vodnjak skoraj do vrha poln uniformiranih domobranskih trupel. Enako je bilo tudi pri drugih vodnih bazenih. Odšel je naprej, že napol v deliriju. Kako je prehodil še preostalih petnajst kilometrov do doma, se le medlo spominja. Dozdeva se mu, da sta ga dva spremljala, vendar je bil to lahko tudi samo privid. Samo še kost in koža sta ga bila, ko je prišel domov. Rana na glavi je bila gnojna in smrdljiva. Po nekaj mesecih je toliko okreval, da je lahko že šel v mesto. Javil se je, ko je bila razpisana amnestija in kljub vsem doživetjem, ki jih je moral zasliševalcem večkrat izpričati, preživel. Tudi to je bil v tistih časih čudež.

Alojz Vesel je še do nedavna delal na svoji kmetiji. Bil je tudi zaposlen in je svojim otrokom pomagal h kruhu. Le redki so do sedaj vedeli za njegova roška doživetja. Šele nekaj let po vojni ga je znanec iz Drganjih sel vprašal: »Ti, Lojz, kaj si pa pred leti hodil ob belem dnevu nag skozi našo vas?« Toda Lojz se tega ne spomni. Baje, pravijo, ga je takrat videlo precej ljudi. Obračali so se stran, kot da gre skozi vas privid vstajenja.

T. Jakše

Dolenjski list, 17. maja 1990